Diskuse

Nejedlý podaný „po nejedlovsku“

Miloš Havelka

*Prohlížení světa je bezplatné.
Platí se teprve za komentáře.
Stanisław Jerzy Lec¹*

Hned na začátku je spravedlivé vyzvednout dvě zřetelné přednosti velké monografie o Zdeňku Nejedlém od Jiřího Křesťana:² především je to autorova schopnost a ochota zevrubně, s úsilím o maximální podrobnost se věnovat důležité a dosud málo vyložené postavě moderních českých duchovních a politických dějin, jejíž působení bylo – zejména v poslední fázi života – spojeno se silně zjednodušujícím a manipulativním chápáním moderního českého politického a ideového vývoje. Je to tím důležitější, že veškerá činnost Zdeňka Nejedlého se od počátku šedesátých let minulého století hodnotila stále více černobíle a spíše ideologicky než věcně. Křesťanova snaha jít proti stereotypním výkladům Nejedlého díla i působení a vyložit jeho údajné „osobnostní základy“ je sympatická, jakkoli předložený výsledek jeho dlouholeté badatelské práce se jako celek může zdát nepřesvědčivý a výkladově slabý. Nepochybně je tomu tak i z důvodu nečekaného sebeomezení, proklamovaného

1 LEC, Stanisław Jerzy: *Nové neučesané myšlenky*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1967, s. 86.

2 KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedly: Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka – Národní archiv 2012, 569 stran.

jako jednotlicí sémantické gesto přístupu k předmětu: autora údajně nezajímá „ani tak ... sledování vývoje Nejedlého názorů ... jako spíše jeho chování v různých situacích a orientace v sociálních a kulturních vztazích“, jakkoli stranou neměly zůstat „ani jeho vazby rodinné a osobní“ (s. 17).

To je jistě legitimní a potenciálně plodné badatelské rozhodnutí, které se ale v jednotlivých kapitolách knihy podařilo realizovat jen částečně. Jednak to předpokládá výklad autorova hlediska (typičnost a důležitost chování, odlišnosti v reakcích a podobně) pro výběr zobrazovaných „situací a orientací“, a dále rekonstrukci hodnotové hierarchie, která dlouhodobě nebo i v jedinečné situaci vedla rozhodování a chování zkoumané postavy. Zcela chybí například výklad Nejedlého poměru k institucím, ať již formálním nebo neformálním, který by ukázal jeho vztah k politické a státní moci, k politickým stranám, zájmovým uskupením a podobně, a tím i důvody některých jeho aktivit. U Křesťana jsou naopak jednotlivé události líčeny lineárně, v jakoby samozřejmé posloupnosti Nejedlého zájmů; všechny se zdají stejně důležité, u řady z nich chybí podrobnější kontext nebo se jeho znalost předpokládá. Pokud má autor výhrady k nějakému jednání, ať už Nejedlého nebo jeho spoluhráčů či protihráčů, pak je formuluje převážně jen odmítavým a povrchně moralizujícím způsobem (což mimoděk naznačuje Křesťanův spontánní souhlas s Nejedlého koncepcí). Snaha ukazovat působení a vliv Zdeňka Nejedlého ve veřejném prostoru, jeho roli v určitých konstelacích kulturních nebo politických sil a podíl na jejich vyústění by vyžadovala hlubší ponor do některých obecnějších kontextů utváření národní identity, kultury a politiky (jako byla strnulá sociální stratifikace české společnosti a asymetrie mezi politickou a ekonomickou mocí před první světovou válkou nebo setrvačnost představ a cílů české politiky po vzniku republiky, jako byly strukturální problémy fungování nově vzniklého státu, zejména jeho systémová demokratizace a nacionalizace zděděné administrativy, celková modernizace života, zmasovění národní společnosti, ekonomizace hledisek, nástup nových hodnot a avantgardizace umění atd.), a zejména by si žádala programovější pochopení rozdílu mezi událostí a strukturou, než jak se toho v Křesťanových výkladech podařilo dosáhnout. Nehledě na to, že každé „jednání“ a všechny „orientace“ jsou vždy objektivací určitých přesvědčení a „názorů“ (a jejich vývoje), které samy jsou zakotveny ve veřejném „poli“ (Pierre Bourdieu) politických, odborných a mocenských konkurencí; že se na něco zaměřují, jdou vstříc určitým nadindividuálním zájmům a potřebám; a hlavně, že mají objektivní následky, a to v případě Zdeňka Nejedlého následky zcela nepřehlédnutelné. Jde také o to, že pro každé zobrazení „situací“, „orientací“ a „vztahů“ je třeba nějakého autorského hlediska jejich „důležitosti“, které se nemusí krýt s hledisky jednajících subjektů. Neboť teprve nalezení vnitřní spojitosti a proměn různých jednání v odlišných situacích – tedy odhalování celkového smyslu, jdoucího „za“ jednodimenzionální a lineární enumeraci jednotlivých životních faktů a svědectví (typu Nejedlý proti ostatním) a také „nad“ zvláštnosti individualizovaných chování a orientací – dává celému jejich vyprávění funkční perspektivu, umožňuje „historicky hodnotit“ (nebo se i „historicky poučit“) a odlišuje „historickou biografii“ jako vědecký žánr od „pouhého životopisu“ (Theodor

Winkelbauer). Máme-li parafrázovat Immanuela Kanta: názory (teorie a ideje) bez jednání jsou prázdné, jednání a chování bez názorů je slepé.

Fakt, že dějiny jsou nakonec vždy výsledkem aktivit jednotlivých různě nadaných, nesterpělivých a různým způsobem omezených nebo i omylných individuí a skupin, a odtud rostoucí pochopení toho, jaký byl Zdeněk Nejedlý člověk a do jaké míry byl vlastně skutečným subjektem svých aktivit, v jakých politických, kulturních a sociálních konstelacích se musel rozhodovat, jakým tlakům byl vystaven a jak se stylizoval, co o své situaci mohl vědět a jak na základě toho jednal nebo reagoval, to vše lze nakonec ukázat jen na nejširší folii doby a jejích základních „dispozitivů“ (Michel Foucault). Křesťanovo líčení je proto zajímavé jen tam, kde se mu podobné souvislosti někdy podařilo najít nebo naznačit a kde neustrnul na pouhé extenzivní enumeraci detailů, jak je tomu v jeho vyprávění až příliš často.

Jistě je také třeba (zadruhé) vyzvednout Křesťanovu snahu dostávat se Nejedlému „pod kůži“ obratem k ego-dokumentům nejrůznějšího původu, často neznámým, zajímavým a důležitým, k pamětem, rozhovorům a korespondencím, nejčastěji však z okruhu Nejedlého sympatizantů, aniž ovšem byla dekonstruována jejich vědomá nebo i nevědomá stylizace a třeba i časový odstup. Asymetrie mezi omlouvavým tónem většiny podobných dokumentů a veřejnými stanovisky kritiků by ovšem neměla zůstat nereflektována, stejně jako by měla být zmíněna jejich případná reaktivní povaha. Nehledě na to, že vyložit by se mělo i to, co chybí, neboť právě absence něčeho je pro „hermeneutický přístup“, k němuž se Křesťan hned v úvodu knihy hlásí (s. 16), stejnou interpretační výzvou jako pozitivní zjištění přítomnosti čehokoli jiného. Jaké byly třeba důvody Nejedlého mlčení o důležité knize Josefa Hanuše *Národní museum a naše obrození* z počátku dvacátých let, která je pojetím a argumentací naprosto protisměrná tehdejší i pozdější výkladům obrození i české lidovosti v podání Zdeňka Nejedlého (a také Aloise Jirásky)?³ Proč se jí Nejedlý necítil „vyzván“? Zajímavá by jistě byla případná rekonstrukce Nejedlého stanoviska k Pekařovým výkladům husitství.⁴ Křesťan sice opakovaně zmiňuje při různých příležitostech Nejedlého respekt k Pekařovi (a to i v době, kdy to nebylo bez rizik), zároveň ale stranou ponechává jeho vztah jak k Pekařovým (*de facto* proti Nejedlého koncepci směřujícím – a později opakovaným) argumentům, tak k celé dost rozsáhlé diskusi o Pekařově pojetí (Emanuel Rádl, F. X. Šalda, Jan Slavík, T. G. Masaryk), kterou první díl jeho knihy o Janu Žižkovi na konci dvacátých let vyvolal a jíž se Nejedlý sám také zúčastnil. Je překvapivé, že Nejedlého poměr k pověstné poslední kapitole prvního dílu o sociálně-politickém obsahu táborství zůstal u Křesťana podobně nezmíněn jako jeho stanovisko k Pekařově nástupní rektorské řeči z roku 1931, ve své době rovněž dosti intenzivně diskutované.

3 HANUŠ, Josef: *Národní museum a naše obrození: K stoletému jubileu musea*. Praha, Nákladem Národního musea 1921–1923.

4 PEKAŘ, Josef: *Žižka a jeho doba*, sv. 1: *Doba se zvláštním zřetelem k Táboru*; sv. 2: *Jan Žižka*; sv. 3: *Žižka vůdce revoluce*; sv. 4: *Poznámky k dílu třetímu. Opravy a dodatky – Příloha. Rejstříky*. Praha, Vesmír 1927, 1928, 1930 a 1933.

Iluze, že Nejedlého osobnost se dá zachytit pouze ze samotných svědectví, že nalezené a předložené citáty z dokumentů mluví samy za sebe, je obecnější nectností Křesťanova pojetí. Ne vždy je beze všeho srozumitelný jejich skutečný význam a vztah k pojednávané době; tak je tomu například na stranách 360 a 361, když se nejprve (předtím několikrát opakovaná) enumerace Nejedlého „vzorů umělecké tvorby“ namísto analýzy spojuje s ornamentální vzpomínkou Marie Majerové (jež více dokládá pozdní zálibu spisovatelky v jazyce ruských bylin, než aby vypovídala o Nejedlém), že Nejedlý si s sebou na cestu do Rumunska v roce 1949 vzal „kapesní vydání Palackého Dějin národu českého“, ve kterých si „stále říkal, usmíval se, hlavou radostně pokyvoval“, aby se bezprostředně poté přešlo k parafrázi jedné myšlenky z pronikavé analýzy Vladimíra Macury o Nejedlého poválečném pojetí „lidovosti kultury“ a skončilo se u povšechného shrnutí kritik Nejedlého z pera Václava Černého. Následnost i důvody uvedení těchto různých reflexí, pocházejících od různých autorů a z různých dob, jsou nahodilé a jejich souvislost nejasná, a sice právě tak, jako nejasná zůstává třeba konfrontace Nejedlého vztahu k Rusku na počátku minulého století s viděním Leoše Janáčka, prezentovaným obsáhlým citátem (s. 48), když z tohoto srovnání není nic dále vytěženo: ani s ohledem na tehdejší *situaci*, ani s ohledem na pozdější Nejedlého *orientace*. Přibližně ve stejnou dobu jako Janáček psali o Rusku také Karel Kramář, Vilém Mrštík, Tomáš Garrigue Masaryk a další, v souvislosti s „únorovou“ revolucí se dokonce diskutovalo o „slovanském socialismu“ a podobně, a asi by proto mělo být jasně ukázáno, proč a v čem (a zda vůbec) bylo stanovisko Janáčkovy pro Nejedlého důležitější než ostatní. Vedle dalšího je třeba v této souvislosti rovněž upozornit na dost povrchní líčení intelektuálního vývoje Karla Kosíka (s. 424 n.). Poukazování na jeho vztah k fenomenologii a existencialismu nepřináší nic pro pochopení Kosíkových nepřímých kritik Nejedlého ani Kosíkova budování alternativního obrazu českého 19. století, a už vůbec nepřispívá k pochopení důvodů (generačního) rozchodu „reformních komunistů“ s Nejedlého koncepcí a k žádoucí ideologické dekonstrukci Nejedlého prvoplánové „programovosti“.

Tak se u Křesťana opakuje to, co často iritovalo i na Nejedlém a co disertaci svého žáka o české misi Jana Kapistrána⁵ vytkl v posudku již Jaroslav Goll: samoučelně působící „přílišnou podrobnost vypravování“.⁶ Příčiny nebo důvody zahlcování výkladu různorodými fakty objasněny nejsou. Zmiňuje se například Nejedlého spolupráce s Čenkem Zíbrtem (v té souvislosti by ale neměl zůstat opomenut ani Václav Schulz) v archivu „Musea království Českého“, avšak návyky a zkušenosti, které si Nejedlý odtud odnesl, třeba vliv Zíbrtova velice širokého a málo strukturovaného pojetí „kulturních dějin“ i způsoby jeho využívání „koloritních“ pramenů (řeceno s Jaroslavem Stříteckým), zůstaly u Křesťana netematizovány. Obecnější otázka,

5 NEJEDLÝ, Zdeněk: Česká missie Jana Kapistrana. In: *Časopis musea Království českého*, roč. 74, s. 57–72, 220–224, 334–352 a 447–464.

6 Citováno podle: STŘÍTECKÝ, Jaroslav – HANZAL, Josef: Předmluva. In: NEJEDLÝ, Zdeněk: *Umění staré a nové: Výbor ze studií*. Ed. Josef Hanzal a Jaroslav Střítecký. Praha, Supraphon 1978, s. 5–37, zde s. 12.

do jaké míry Nejedlého líčení středostavovského života v Litomyšli ve smetanovské biografii představuje slepou uličku pojetí historiografické práce a způsobu výkladu sociálních dějin, proto nemohla být u Křesťana nejspíš ani tušena. Tvzení, že si Nejedlý sám své disertace „cenil“ (s. 36), jak Křesťan podobné možnosti kritiky Nejedlého způsobu výběru a výkladu historických pramenů relativizuje, asi Gollův prozíravý postřeh neoddiskutuje. Materiálovému velikášství Zdeňka Nejedlého se ostatně posmíval už František Xaver Šalda, když první díl monografie o Smetanovi nazval „dějinami českého pivovarnictví“.

V hromadění materiálu, v líčení nahodilých koincidencí a bočních linií událostí, v zamilovanosti do podrobností a ornamentálních faktů, a to vše bez ohledu na význam podobného přístupu pro porozumění pojednávanému tématu, Jiří Křesťan jako by podlehl nectností vyprávění svého objektu. Monografie by jistě podstatně „zhubla“, kdyby se podobné pasáže, poukazující spíše na vlastní Křesťanovu učenost a archivářskou akribii než na Nejedlého, vypustily.

Na druhé straně nelze přehlédnout, že Jiří Křesťan řadu životopisných údajů prohloubil, upřesnil datování textů a upozornil také na pozdější manipulace, ke kterým docházelo při vydávání Nejedlého spisů; nicméně otázce směru jejich překódování, výkladu i kontextování těchto manipulací se věnuje jen minimálně. I zde se ukazuje, že Křesťanovo přihlášení k hermeneutice je jen proklamativní. Princip „dějin působení“, který pro teorii porozumění historickým textům a událostem vypracoval Hans Gadamer, právě v těchto souvislostech Křesťan neměl obejít, stejně jako Gadamerovu tezi, že interpret rozumí dílu lépe než jeho autor, neboť do jeho výkladu může z následného vývoje zahrnout i to, co autor nemohl ani tušit.

Deklarovaný „komplexnější pohled na osobnost“ (s. 15) (termín „osobnost“ patří v knize k nejčastěji skloňovaným) s Nejedlým spíše jen smiřuje, relativizuje bídu doby i Nejedlého chování; co bylo pro tuto osobnost typické nebo trvalé (a vlastně i v čem byla „hodnotná“), to ale zůstalo nevyřčeno. Pohled na Nejedlého jednání a rozhodování se rozplývá do jednotlivostí, emocionalizuje se a vlastně i distancuje od tehdejšího systému moci a ideologie: na uvedení knihy mohli být proto spokojeni všichni přítomní, většinou v důchodovém věku – od Milouše Jakeše přes Zdeňka Jičínského a komunistické disidenty až po opožděné mladočechy nacionálně-liberálního ražení. Koneckonců všichni jsme lidé, podporujeme si svou „osobnost“, máme dobrou vůli, necháme se oklamat a taky děláme chyby. V představě, že Zdeněk Nejedlý je uchopitelný pouze „osobnostně“ (případně psychologicky), z důrazu na asymetrii motivů a následků se vlastně znovu vynořuje stará kompenzační teze, používaná pro omluvy reálného (i nacionálního) socialismu, že totiž upřímnost, čistotu úmyslu a historickou velikost idejí pokazila doba a lidé, protože jim nedostatečně rozuměli, špatně je realizovali a nebyli ochotni se jim obětovat. Snaha rehabilitovat Nejedlého jako „člověka, o němž má smyslu uvažovat“,7 nenaráží u Křesťana jen na slabost analýzy Nejedlého jako vědce a jako politika, ale také na absenci rozboru důsledků jeho vlivu a rozhodování v konkrétních dobových kontextech.

7 ZÍDEK, Petr: Výstraha jménem Nejedlý. In: *Lidové noviny*, příloha „Orientace“ (16.3.2013), s. x.

Jinak řečeno: Křesťanovým programovým „zastřením interpretativní roviny“ (s. 17), které se ovšem vylučuje s jinde zdůrazňovanou hermeneutikou – tj. vlastně vyloučením analýz původu, obsahu a proměn jednotlivých pojmů a idejí (jako „národ“, „socialismus“, „komunismus“, „historický liberalismus“, „lid“, „husitství“, „realismus“, „obrození“, „levice“ a podobně), s nimiž Nejedlý pracoval, které prosazoval, jimiž smířoval nesmiřitelné (podle Nejedlého například měli ve „spor o smysl českých dějin“ pravdu jak Masaryk, tak Pekař) a občas i denunciačně argumentoval, a které se v Nejedlého pojetí často lišily od jejich dobových významů – zůstalo jednání Zdeňka Nejedlého, jeho „chování v různých situacích a orientace v sociálních a kulturních vztazích“ (s. 17) ve své většině vlastně neprůhledným, nehledě na řešení otázky po vnitřní jednotě díla, po jeho historických vrstvách, vnitřních rozporech a nedůslednostech. Neosvětleno nakonec zůstalo i Nejedlého chápání „programovosti“, které přenášel ze své muzikologické praxe do provozu poválečného dějepisectví a které nakonec historika Nejedlého přivedlo od okouzlení fakty ke komicky působícím prezentistickým tvrzením, že „komunismus Jana Žižky je zajisté daleko bližší českému národu než fašismus císaře Zikmunda“ a že Jan Hus by dnes nepochybně „byl hlavou politické strany“, která „by byla velmi blízká ... nám, komunistům“.⁸ Stejně tak zůstala promarněna šance, aby se obecně teoreticko-metodologicky objasnila nedostatečnost a zaslepenost představy jak „programní hudby“, tak „programního dějepisectví“.

Možná by se pak také dalo lépe porozumět paradoxnímu, nicméně trefnému a v mnohém ohledu podnětnému upozornění (s nímž se ovšem Křesťan necítil potřebu vyrovnat), že „Nejedlý vlastně nebyl marxista“ a že si „komunismus představoval jako dovršení národního obrození“.⁹ Je-li tomu opravdu tak, proč se potom Nejedlý přesto dokázal prosazovat, komu ve skutečnosti sloužil a jak se s ním počítalo?

Jenom díky takovémuto oslabování a zastírání ideových problémů „osobnosti“ mohl Křesťan říci o Nejedlém, který moderní české dějiny v prvních dvou třetinách minulého století ovlivnil jako málokdo jiný, že byl „politikem a vědcem v osamění“, a dokonce dát tento slogan do podtitulu celé monografie. Budiž, ale jistě ne v takovém „osamění“ jako jiní, třeba filozof Josef Šafařík, sociolog Inocenc Arnošt Bláha nebo národohospodář Karel Engliš!

Omlouvavý výraz „osamění“ svědčí spíše o bezradnosti autorova vidění než o Nejedlého „habitu“, prosazujícím se ctižádostivě na vědeckém i politickém „poli“ v různých dobách i odlišných ideových konkurencích způsobem, který měl dost dalekosáhlé sociální, politické a kulturní následky. Nehledě na to, že šlo o člověka, který – jak ostatně Křesťanova kniha sama na řadě míst dokládá – se rád stavěl do čela, byl přesvědčen o vlastní neomylnosti, choval se aktivisticky, nedovedl odpouštět (jak o tom svědčí třeba Nejedlého kritika skladeb Josefa Suka jako údajně národně vlažných a povrchních, s poukazem na státní vyznamenání,

8 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha, Sekretariát ÚV KSČ [1946], s. 22.

9 RANSDORF, Miloslav: *Zdeněk Nejedlý*. Praha, Horizont 1988, nestránkované shrnutí autorova stanoviska.

jež Suk v posledním roce první světové války přijal),¹⁰ který účelově „leštil kliky“ (jak se o něm mluvilo mezi československými komunisty v moskevském exilu)¹¹ a využíval různé osobnostní konstelace moci. Jeho pracovitost a po dlouhou dobu i odbornou solidnost, jeho vnímavost kulturních i politických problémů znehodnotovala nesoustavnost, malichernost a nesnášenlivost, snaha prosazovat se jako vědec politicky a politiku používat pro posilování vlastní argumentace, a v některých případech i podlézavost. Mluvit proto o Nejedlého „osamění“, působí spíše jako nedorozumění, a tvrdit, že „životní příběh Zdeňka Nejedlého má rysy tragédie vskutku antické“ (s. 16), jako naivní přehánění.

Křesťanův text o Nejedlém se nečte snadno, známou maximu o „básnivém ožívání probádané minulosti“ (Josef Pekař) či o zprostředkování jejího „porozumění výkladem“ (Max Weber) se naplnit nepodařilo. A „úloha osobnosti v dějinách“ – abych připomenul starý požadavek – proto nakonec zůstala nevyložena, podobně jako role Zdeňka Nejedlého ve vývoji české vědy. Mimo jiné také proto, že žádnou pozornost autor nevěnoval rekonstrukci Nejedlého chápání vědní politiky a vzdělanosti, jeho pojetí teorie a metodologie historické i hudební vědy, chápání historických fakt, principů jejich selekce, způsobů jejich autorského hodnocení, hledání jejich souvislostí, přechodu od zkušenosti k pojmům, umožňujícímu kontrolu objektivit historického poznání, a zejména vztahu „národního“ a „programového“ dějepisectví. Tím mám na mysli například Nejedlého přechod k požadavkům, že historik musí umět „překládat historické jevy do dnešní řeči“, aby probouzel „ony tradiční, v hloubi českého lidového člověka tkvící představy i city, jež v nás vstoupila kdysi už naše husitská revoluce“, ve které „se uvolnily všechny síly probuzeného mladě zdravého národa“.¹²

Deskriptivnímu pojetí historické látky odpovídá zvolený Křesťanův idiolekt, směřovaný více do „komedie smíření“ a k „ideové svatbě“ (Hayden White) s Nejedlého osobností, názory a dobou než k distancované naraci Nejedlého úspěchů a „pádů“, jeho iluzí a přehmatů; z principiálního zde dělá Křesťan jen osobní nebo mezilidské. Jeho vyprávění o Nejedlém působí starosvětsky, jak naznačuje už obsah knihy, shrnovaný do položek jako: „Kapitola druhá, ve které sledujeme první velké výboje mladého vědce“; „Kapitola šestá, ve které je náš hrdina Stalinovým hostem“; a podobně. Připomíná to *Život a názory Tristrama Shandyho* Laurence Sterna či *Fieldingova Cudného lokaje a slavného mizeru*, tedy způsoby vyprávění z poloviny 18. století, a je vcelku nejasné, čemu má tento druh estetizace sloužit, když se jej navíc ani nepodařilo v knize důsledněji dodržovat.

Programová neochota zabývat se podrobněji světonázorovými a teoretickými složkami jednotlivých Nejedlého prací v souvislosti s jeho chováním, jednáním a „řešením situací“ vede k nepřehlédnutelným zjednodušením. Projevuje se to

10 NEJEDLÝ, Zdeněk: Josefa Suka Zrání. In: *Smetana*, roč. 9, č. 1 (29.11.1918), s. 9 n.

11 Podle svědectví Erika Steina Jiřímu Křesťanovi, citovaného v jeho knize (s. 302 n.).

12 NEJEDLÝ, Zdeněk: Komunisté, dědici velikých tradic českého národa. In: TÝŽ: *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa: Výbor statí*. Ed. Vilém Kún. Praha, Práce 1978, s. 44, 56 a 93.

především při výkladu „druhého života“ Nejedlého, kde autor o kritickém vztahu k němu moralizuje, opakovaně argumentuje, že se často jednalo o jeho původní stoupence nebo i obdivovatele (viz například s. 422–424), a problém tak z ideové (nebo i věcné) roviny převádí na otázku charakteru. To pak znemožňuje rozlišovat kritiky věcně oprávněné (například Kosíkovo odmítnutí Nejedlého teze o výlučnosti českých revolučních a demokratických tradic a o zvláštních dispozicích českého národa k budování komunismu) od distancí pouze oportunních, i když i ty mohly mít v určité době osvobozující účinek.

Křesťan kromě toho používá podobná zjištění pro omluvy postojů Zdeňka Nejedlého jako pro morální odsouzení jiných osob. Tak se například na jedné straně dočteme, že „Nejedlý často vyčkával a postoje s dobou“ – nepochybně také oportunně – „měnil. Názory, jež vyjadřoval v soukromí, se též lišily od těch, jež přednášel z tribuny.“ (s. 369) Na druhé straně o spisovateli Čestmíru Jeřábkově tu stojí, že „svěřoval kousavé invektivy vůči Nejedlému svému deníku, současně mu však psal servilní blahopřání k narozeninám“ (s. 329). Z podobného „rozdvojení života“ (*Doppelleben*) v totalitárních režimech, jež kdysi pronikavě ukazoval německý básník Gottfried Benn, šlo nepochybně vytěžit více: jak pro výklad Nejedlého, tak jeho soupeřů i odpůrců, pro formy kritiky Nejedlého i pro jeho obhajobu, a zejména pro pochopení povahy a rozporů doby samé.

Obecnějším problémem knihy je ovšem způsob vyrovnávání se sekundární literaturou. Uváděné odkazy působí dojmem, že si Křesťan účelově vybírá, co se mu právě hodí nebo nehodí, někdy dokonce co se mu zdá zajímavé v souvislosti s jeho vlastní enumerací faktů. Čeho si autoři uváděných prací všímali, co zdůrazňovali a v čem se třeba mýlili, jaký byl jejich postoj a v čem jde Křesťan za jejich vidění Nejedlého, to zůstalo stranou. Netýká se to jen shora zmíněného Miloslava Ransdorfa nebo vědoslovně důležité studie z pera sociologa Jaroslava Stráneckého a historika Josefa Hanzala z osmdesátých let,¹³ nemluvě o pronikavých syntetizujících výkladech Vladimíra Macury,¹⁴ ale třeba také Červinkovy monografie z roku 1969,¹⁵ s níž se Křesťan „setkává“ až na straně 368 v pěti řádcích. Celkově čtrnáct odkazů na Červinkův text je směřováno jen „adjektivně“, způsobem, který má potvrzovat a kolorovat Křesťanova vlastní hodnocení,¹⁶ případně nahradit vlastní analytický soud¹⁷ nebo vlastní materiálovou informací (líčení vztahu Nejedlého k Vítězslavu

13 STRÁNEK, J. – HANZAL, J.: Předmluva (viz pozn. 6).

14 MACURA, Vladimír: Obrozenec model v Nejedlého koncepci socialistické kultury. In: JIRÁNEK, Jaroslav (ed.): *Zdeněk Nejedlý – klasik naší vědy a kultury: Sborník příspěvků z konference Přínos Zdeňka Nejedlého české a slovenské vědě a kultuře konané ve dnech 10.–12. května 1978 v Liblicích*. Praha, Ústav dějin české a slovenské literatury ČSAV 1979, s. 301–308.

15 ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý*. Praha, Melantrich 1969.

16 Bez citací Červinkových obrátů typu „pro slávu a hmotný zisk“ (s. 35), Nejedlého „vysoké pracovní nasazení“ či „vnitřní znepokojení“ (v souvislosti s vydáváním jeho spisů, s. 352) by se přitom Křesťanovo vyprávění klidně obešlo.

17 Ve formulacích typu, že Jaromír Paclt „dopustil se nepřesnosti“ (s. 53), že Nejedlý „prosazuje progresivní wagnerismus“ (s. 180) nebo že ve 30. letech „chtěl si s Masarykem ... dál rozumět“ (s. 221) apod.

Nezvalovi). Zde všude by čtenář očekával nejen citaci, ale také podrobnější výklad „v čem“, „jak“ a „proč“. Zajímavý Červinkův pokus rekonstruovat Nejedlého vizi z první poloviny dvacátých let minulého století o „spojenectví různých ‘levic’“ pak Křesťan odbývá slabým (a také jinde v knize opakovaným argumentem), že Nejedlý nebyl v oné době „organizovaným komunistou“ (s. 163), jako by se organizovanost v komunistické straně a prokomunistický aktivismus nebo prokomunistická ideologická argumentace musely beze zbytku krýt.

V neporozumění podobným aktivitám Zdeňka Nejedlého se zřetelně projevuje obecnější, v mnohém ohledu dokonce zásadní nedostatek Křesťanovy monografie, jímž je absence jakékoliv prosopografické perspektivy, která by Nejedlého životní politické a vědecké dílo ukázala jako součást, nebo dokonce jako reprezentaci obecnějších českých a možná i evropských skupinových charakteristik a postojů jeho doby, ať již s ohledem na podobnost středostavovského původu, průběhu kariéry a forem společenské angažovanosti nebo na analogie ve světonázorech, badatelských tématech či hodnotových hierarchiích. Teď nemyslím pouze na silnou „levicovost“ české meziválečné kultury, jejíž důležitou verzi Nejedlý – spolu s některými dalšími osobnostmi – představoval, tedy na převážně „elitní“ (a vnitřně diferencovaný) diskurz tehdejší levice, ale také na důsledky celkového „zmasovění“ (Ortega y Gasset, Emil Lederer, Hannah Arendtová) evropských společností po první světové válce, na specifické sociální, kulturně-politické a ideologické potřeby nově vzniklého státu a na (s tím spojené) hledání prostředků nové identity a koheze národa („odra-kouštění“, zapomenuté kořeny a tradice, „nová“ rovnost a demokracie a podobně). Do tohoto identitotvorného segmentu veřejného života Nejedlý přispěl pokusem o vytvoření zvláštního „dispozitivu“ výkladu českých dějin, kulturních a hudebních vzorů, jehož porušování bylo ve své době riskantní. V mnohém ohledu se dá dokonce hovořit o vytváření nového „občanského náboženství“ (Robert N. Bellah), přinejmenším o reformulaci Masarykovy české „národní filozofie“, která měla husitství, českou reformaci a obrození spojit v jeden celek a kterou Nejedlý zbavil její naléhavé mravnosti, aby ji namísto toho protkal představami lidovosti, slovanství, rovnostářství, sociální spravedlnosti, národní emancipace, programové „přímočarosti“ (S. K. Neumann), a nakonec i „socialistického budování“.

S tím souvisí některé další nezmíněné nebo nedořešené otázky, jako například: Co byl a co ve své době znamenal „levicový realismus“ (Stanislav Strohs), za jehož představitele se Nejedlý po jistou dobu považoval, jak byl vnímán, v co měl tendenci se proměňovat a proč? Hrál u Nejedlého nějakou roli Masarykova koncepce „demokracie sociální“ jako nutného doplňku „demokracie politické“? Kde stál Nejedlý v diskusích umělecké avantgardy s bolševizující se komunistickou stranou a co si myslel o avantgardě a její představě umělecké tvorby a „pokroku“ v umění vůbec? Jak viděl a hodnotil moskevské politické procesy z roku 1936 a co lze v této souvislosti vytěžit ze zjištění, že v době dost intenzivních diskusí o tomto tématu se ho „nepodařilo vylákat do Prahy“ (s. 251)? Odpovědi na podobné otázky se málokdy dají přímo odvodit z dokumentů, ale lze je z jejich souvislostí, náznaků a podtextů „rekonstruovat“.

A vůbec: nemůžeme pro lidi jako Zdeněk Nejedlý, Josef Ludvík Fischer, filozof Ludvík Svoboda, František Xaver Šalda, Hubert Ripka, Inocenc Arnošt Bláha, historik Jan Slavík, Antonín Macek, Jiří Wolker a další použít zajímavé charakteristiky německého historika Otto-Ernsta Schüdekopfa o „lidech na levici zprava“ (*Linke Leute von rechts*), lidech fascinovaných změnami doby po první světové válce, její revolučností a údajnými možnostmi? Svá starší přesvědčení a sociální imaginaci spojovali s podporou prosazující se nové, často neortodoxně pojaté „levicové ideologie“, ve které viděli potvrzení vlastních tužeb po změně nebo výraz nového mládí národa, přičemž někteří své starší „kulturněkritické“ postoje, zejména po ekonomické a sociální krizi na přelomu dvacátých a třicátých let, často nahrazovali postoji politicky „radikálními“. „Demokracie“ se jim pak jevila jako projev slabosti, „sociální“ se proměňovalo v „socialistické“ (nebo dokonce komunistické), „lid“ se stával „historickým subjektem“, prakticky identickým s „proletariátem“, a mezi ideologií a politikou se vsouvala historická jedinečnost národní zkušenosti, komprimovaná v pojmech „charakter lidu“ (Georgij V. Plechanov), „mentalita“ (Nikolaj I. Bucharin) či „česká míza“ (S. K. Neumann) a podobně. V podobě opakovaného obratu „český národní charakter“ se u Nejedlého s podobnou „historickou specifikací“ (z hlediska marxistické ortodoxie ovšem silně revizionistickou) ostatně setkáváme ještě dlouho po druhé světové válce.

Na 569 stranách Křestánovy knihy se zdá všechno shromážděno, ale málo vysvětleno. Nakupení faktů bez výkladu nakonec zůstává jen pouhou, i když třeba bohatou, reprodukcí fakticity, jejíž potřeba být vyložena zůstává i „po Křestánovi“ nezměněna. Dušan Třeštík si v polovině devadesátých let stěžoval, že se česká historiografie dostala „do rukou archivářů“, čímž mínil její deskriptivnost, teoretickou slabost a výkladovou nedostatečnost, ale také spontánní provinciálnost (jako by pro daný případ například neexistovaly intenzivní francouzské diskuse z osmdesátých a devadesátých let o povaze, možnostech a úkolech historické biografie atd., české historické a sociálněvědní veřejnosti záslužně zprostředkované pražským centrem CeFREs).¹⁸

V řadě ohledů je Křestánova kniha o Nejedlém promarněnou příležitostí. Nejednotná koncepce a zjednodušující metodologie přinesly vzdor úctyhodnému rozsahu hubený výsledek. Bude-li se chtít čtenář dozvědět něco o skutečném postavení, významu a roli Zdeňka Nejedlého v českých politických a intelektuálních dějinách dvacátého století, bude-li chtít porozumět jeho úspěchům i selháním, bude muset i po Křestánově biografii sáhnout k jiným, bohužel tematicky rozptýleným, ale také méně ambiciózním zjištěním, třeba z pera Vladimíra Macury. Anebo znovu a důkladněji promyslet to, co se Křestánovi podařilo shromáždit.

18 Viz např. *Cahiers du CeFREs*, č. 8: *Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, sociologie, historie*. Praha, CeFREs 1995.